

Klas Nyberg och Fredrik Sandgren

Historiska perspektiv på handel och köpmän

DET SÖDERBERGSKA HANDELSPRISET 2013

*Torsten och Ragnar Söderbergs Stiftelser och
Svensk Handel har beslutat tilldela*

KLAS NYBERG
SÖDERBERGSKA
HANDELSPRISET 2013

*"för arbetet att synliggöra handelns
utveckling genom tiderna. Han har på
ett förtjänstfullt sätt format berättelsen
om handelsnäringarnas betydelse.
Hans ekonomihistoriska perspektiv
på handeln tillför mycket till politik,
ekonomi, teori och praktik."*

Historiska perspektiv på handel och köpmän

Seminarieledare: Björn Axelsson

Bearbetad av Rebecca Gruvhammar, Magnus Söderlund
och Torsten Söderbergs Stiftelse

Diplomet utformat av Pontus Ljungberg

Kalligraf Anders Thorsander

Foto Magnus Söderlund

Utgiven av Handelshögskolan i Stockholm

ISSN – 1104-8492

Det Söderbergiska handelspriset*

- 1988 Ekon. dr h.c. Nils-Erik Wirsell
- 1989 Direktör Hans Andresson och direktör Göran Brodin
- 1990 Professor Lars-Gunnar Mattsson
- 1991 Direktör Pelle Nilsson och direktör Thore Nydahl
- 1992 Professor Håkan Håkansson
- 1993 Direktör Håkan Bryngelson
- 1994 Professor Claes-Robert Julander
- 1995 Direktör Jörgen Wennberg
- 1996 Professor Lars-Erik Gadde
- 1997 Fil. dr Sven Gerentz
- 1998 Fil. dr Lars Jacobsson
- 1999 Professor Solveig Wikström
- 2000 Direktör Gert Karnberger
- 2001 Professor Jan Ramberg
- 2002 Direktör Anders Börjesson och direktör Pär Stenberg
- 2003 Professor Susanne Hertz och docent Per Andersson
- 2004 Direktör Björn Passad
- 2005 Pris ej utdelat
- 2006 Docent Ulf Elg och docent Ulf Johansson
- 2007 Direktör Jonas af Jochnick och direktör Robert af Jochnick
- 2008 Direktör Torsten Jansson
- 2009 Professor Gunilla Jönson och professor Mats Abrahamsson
- 2010 Direktör Anders Lönner
- 2011 Professor Karin M. Ekström och professor Magnus Söderlund
- 2012 Jarno Vanhatapio

Jury 2013

- Direktör Dag Klackenberg, ordf.
- Professor Björn Axelsson
- Förbundsekonom Stefan Carlén
- Direktör Yvonne Ingman
- Direktör Lena Larsson
- Direktör Lars Söderberg
- Civilekonom Maria Söderberg
- Direktör Per-Olof Söderberg
- Bitr. avdelningschef Martina Elfgren Lilja, sekreterare

* t.o.m. 1992 benämnt Handels Stora Pris från de Söderbergiska Stiftelserna

Det Söderbergiska handelspriset 2013
till Klas Nyberg
och Fredrik Sandgren

Fredrik Sandgren och Klas Nyberg.

Det Söderbergiska handelspriset 2013 till Klas Nyberg och Fredrik Sandgren

Den 2 maj 2013 utdelades det Söderbergiska handelspriset av Torsten Söderbergs Stiftelse och Ragnar Söderbergs stiftelse i samarbete med Svensk Handel och Handelshögskolan i Stockholm. Samtidigt ägde en pridföreläsning rum.

Priset, som är på 500 000 kronor, instiftades 1988 och utdelas till den eller de som genom framstående teoretiska och praktiska insatser bidragit till utvecklingen inom distributionsområdet i vid bemärkelse. Priset kan tilldelas såväl den som genom forskning lämnat väsentliga bidrag till utvecklingen inom distribution och marknadsföring, som den som genom innovativt tänkande och affärsbegåvning utvecklat en bärande affärsidé eller effektiviserat varuhanteringen. Juryns ordförande är Svensk Handels vd.

”Professor Klas Nyberg och docent Fredrik Sandgren tilldelas gemensamt det Söderbergiska handelspriset 2013 för arbetet att synliggöra handelns utveckling genom tiderna. De har på ett förtjänstfullt sätt format berättelsen om handelsnäringarnas betydelse. Deras ekonomihistoriska perspektiv på handeln tillför mycket till politik, ekonomi, teori och praktik.”

Klas Nyberg är verksam vid Centrum för Modevetenskap vid Stockholms universitet. Han är ekonomihistoriker och forskar inom områdena för textilhistoria, konsumtionshistoria och grosshandel.

Fredrik Sandgren vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, forskar bland annat om organisatoriska och tekniska innovationer i den svenska och internationella detaljhandeln från mitten av 1700-talet och framåt.

Rolf Wolff:

Hjärtligt välkomna till Handelshögskolan och till den årliga utdelningen av det Söderbergska handelspriset. De Söderbergska stiftelserna har haft stor betydelse för Handelshögskolan i Stockholm, och givetvis även för andra handelshögskolor i Sverige, och skolan har fått stöd från stiftelserna ända sedan Handelshögskolan bildades för 104 år sedan. Vi har fått mycket stöd för forskning, utbildning och professorer. Nämnas kan den stafettprofessur, Ragnar Söderbergprofessuren, vars innehavare för närvarande är professor Udo Zander. Under en lång följd av år fick Handelshögskolan doktorandstipendier för doktorander inom handel och distribution, och några av dessa stipendiemottagare har faktiskt blivit professorer efteråt, både här och på andra ställen. Handel är förstås viktigt för oss, för Handelshögskolan, för handeln sysselsätter ungefär en halv miljon människor i Sverige. Och vi erbjuder sedan år 2008 en mycket populär bachelorutbildning i retailing i Norrtälje, *Center for Retailing*, och även här har vi fått stöd från stiftelserna. Utbildningen är unik och mycket framgångsrik. Vi är faktiskt mycket stolta över den och vi har därför initierat en process för att tillsammans med handelsföreträdare utveckla vårt Center for Retailing till ett profilmråde för Handelshögskolan. Vår förhoppning är att Center for Retailing kan få stöd och resurser även till forskning, så att det kan utvecklas till ett internationellt och framstående center för handelsrelaterade frågor i världen. I och med detta tänkte jag lämna över ordet till Ragnar Söderberg, men jag vill också passa på att gratulera Klas Nyberg och Fredrik Sandgren – årets mottagare av det Söderbergska handelspriset.

Ragnar Söderberg:

Ragnar Söderberg heter jag och är ordförande för Ragnar Söderbergs stiftelse, som tillsammans med Torsten Söderbergs stiftelse hälsar er välkomna hit. Det är 25:e året som vi delar ut priset, och när vi stod och språkades vid här innan du och jag, Klas, så berättade du att det var för 25 år sedan som du började din forskning. Och jag tycker att det finns en fin symbolik i det; jag undrar vem som kommer att ta emot handelspriset om 25 år? Jag tror att det är en ung ambitiös forskare som just nu sitter och funderar och jobbar med sin forskning.

Söderbergska stiftelserna grundades av Ragnar och Torsten för drygt 50 år sedan och de senaste 15–20 åren har vi fått mycket medel att dela ut, för donationskapitalet var Ratosaktier. Nu delar vi ut ungefär 200 miljoner kronor årligen till forskare och forskning inom medicin, ekonomi och rättsvetenskap. Stiftelsernas verksamhet handlar ju om att hitta och att på bästa sätt finansiera de absoluta främsta forskarna. Priser kanske inte är vår huvudsyssla, men priser är viktiga – och framför allt det här priset är viktigt för oss i släkten. Både Torsten och Ragnar var ju handelsmän, som hade ett starkt affärsintresse och ett intresse för grosshandel i synnerhet.

Det är så att vi alldeles strax ska få höra lite mer om er forskning – och det ser jag väldigt mycket fram emot – och med tågordningen här så kan jag inte riktigt gratulera er ännu, för jag tror att Dag Klackenberg från Svensk Handel ska säga några ord först. Medan han är på väg upp så vill jag från stiftelsernas sida passa på att tacka både Svensk Handel och Handelshögskolan i Stockholm, som ordnar det här prisarrangemanget varje år på ett fantastiskt sätt. Och det är särskilt emotionellt för oss i år, då vi sitter i sal Torsten, som vi har donerat och namngett.

Dag Klackenberg:

Tack Ragnar! Dag Klackenberg heter jag och man kan fråga sig varför jag står här. Jo, jag är vd i Svensk Handel, och Svensk Handel var ett led till Grossistförbundet och i Grossistförbundet har ett antal Söderbergare verkat över åren – så det är inte så konstigt. Dessutom var det så att Grossistförbundet hette Grossistförbundet Svensk Handel, så vi snodde namnet av dem, faktiskt. Så är det. Jag har också fått det stora förtroendet att vara ordförande i prisjuryn, så det är egentligen därför jag står här.

Jag tänkte börja med att säga något om dagens pristagare. Vi ska ju försöka hitta akademiker vartannat år i prisjuryn. Och om akademikerna är professorer och docenter känner vi oss alltid trygga. Men vad som rymms inom handel, det är alltid svårare att fastställa. Vi är ganska säkra på att vi fortfarande ligger i mittfåran när vi hittade två välmeriterade ekonomiska historiker, som båda har skrivit om handeln. Klas Nyberg

Dag Klackenberg.

har jobbat mycket med 1700- och 1800-tal och med textilhistoria. Och vad det har betytt med framsynta handelsföretag som faktiskt har bidragit till den svenska industrialiseringen, det kan man läsa om i din bok, vilket jag gjort med stort intresse. Fredrik Sandgren har varit inne på samma tema, fast med fokus på något senare perioder. Jag vet inte, men ni täcker väl en 300 år tillsammans? Vi som är intresserade av handel och har läst historiska böcker känner i alla fall en mycket stor tillfredsställelse över att det blir ekonomisk historia den här gången. Normalt sett brukar det alltid handla om logistik och partihandel och konsumentbeteende etc., men nu tror jag att vi har täckt in hela fältet från juryns sida.

Det finns en motivering till varför ni får priset, och nu måste jag läsa innantill för vi har nämligen filat på den:

”Professor Klas Nyberg och docent Fredrik Sandgren tilldelas gemensamt det Söderbergska handelspriset 2013 för arbetet att synliggöra handelns utveckling genom tiderna. De har på ett förtjänstfullt sätt format berättelsen om handelsnäringarnas betydelse. Deras ekonomihistoriska perspektiv på handeln tillför mycket till politik, ekonomi, teori och praktik.”

Det här är för oss praktiker i handeln väldigt viktigt, för handelsnäringen – som i och för sig omfattar någonstans kring 10–12 % av BNP – kämpar hela tiden med sin identitet. Och ju mer vi blir professionella företag, och ju mer Handelshögskolan till exempel ordnar en detaljhandelsgren, desto lättare kommer det att bli för handelsföretagen att rekrytera riktigt bra personal och för alla anställda att vara stolta över vad de gör. Så på så sätt har ni bidragit till en berättelse som vi kan utnyttja. Det är väldigt viktigt att en näring har en identitet av betydelse. Samtidigt har andra näringar än handeln det lite lättare. Jag märker det när jag träffar kolleger från andra näringar, till exempel från skogsindustrin. Deras identitet är fullständigt självklar; det är ju en basnäring, de bär ju upp hela Sverige. Vi skulle ju falla samman om inte skogsindustrin fanns. Vet ni hur många som är anställda i skogsindustrin? Det kan ni fundera på och prata om vid lunchen. Men det är ungefär lika många som någonstans kring 25 ICA Maxi. Då förstår ni handelns proportion i ekonomin. Därmed inte sagt att vi inte behöver basnäringarna, för det behöver vi.

Ragnar och Maria, nu får ni komma tillbaka i den roll som är den viktigaste. Anledningen till att jag står kvar här beror nämligen på att det står i statuten att priset ska utdelas i närvaro av Svensk Handels vd, så jag står här som någon slags bakgrund.

Ragnar Söderberg:

Fredrik och Klas, då får ni stiga fram. Nu kommer Fredrik först, så då får du börja Maria att överlämna priset under en väldigt kraftig applåd. Och jag överräcker priset till dig, Klas. Den där detaljen, som är prischecken, får vi inte glömma. Varsågod! Nu ska jag gå och googla hur många som jobbar på ICA Maxi.

Dag Klackenbergs:

Ja, gör det. Du kan räkna dem när du är där och handlar. Nu, Björn Axelsson, får du ta över och leda och fördela arbetet, hålla tiden, uppmuntra oss till att ställa frågor, och se till att akademiker inte pratar för länge! Du sköter om hela tillställningen från och med nu och fram till lunch. Välkommen!

Björn Axelsson:

Det är inte så mycket att säga till en början för min del. Men jag är i alla fall en av professorerna här på Handelshögskolan och jag har Olof A. Söderbergs professur i företagsekonomi. Min uppgift är att först och främst att välkomna våra två pris-tagare till prisföreläsningarna, var och en för sig. Låt oss spara frågorna tills vi är

Fredrik Sandgren och Klas Nyberg samt Maria Söderberg.

klara med föreläsningarna. Men anteckna gärna så att ni kommer ihåg vad ni ville fråga om, för sedan kommer vi att ha en ganska rejäl frågestund som jag kommer att leda. Därmed är det du som kommer att börja Klas. Välkommen!

Klas Nyberg:

Tack så hemskt mycket. Först ett varmt tack för det stora förtroendet att få ta emot det här fina priset, som vi inom ekonomisk historia och andra ekonomivenskaper följer med stort intresse och nyfikenhet, så klart. Det här ämnet började väldigt anspråkslöst för 25 år sedan. Jag gick som ung doktorand på väg upp mot stadsarkivet på Kungsklippan och tog fram en längd över hall- och manufaktur-rättens primärmaterial från tidigt 1800-tal, och i detta myller av siffror, handlare och producenter fastnade jag. Och det har visat sig vara en väldigt intressant värld. Ekonomisk historia har sin speciella dimension inom ekonomiområdet i det att vi jobbar just som historiker – vi jobbar med historiska primärmaterial; vi måste ständigt korrigera våra förföreställningar när vi kommer till källmaterialet. Teorierna, som är lika livaktiga inom ekonomisk historia som inom andra ekonomiämnen, korrigeras hela tiden på grund av empiriska observationer. Jag märkte det inte då, men säkert var det en ättling till familjen Söderberg som skymtade förbi i materialet. Det var nämligen på det sättet – och det upplyste faktiskt Edvard Söderberg mig om för en sådär en 10–15 år sedan, mycket detaljerat på baksidan av en årsredovisning – att släkten Söderberg hade en representant i den stora textilindustrin som fanns i Stockholm under 1700-talet.

Jag ska berätta alldeles strax, efter mitt tack, mer ingående om betydelsen av handeln i den här långa industriella utvecklingen och den moderna tillväxten. Men först vill jag överlämna ordet till min medpristagare, som säkert också vill framföra ett tack.

Fredrik Sandgren:

Jag vill ta tillfället att tacka ordentligt. Så tack kära prisjury, tack familjen Söderberg som också har haft vänligheten att i höstas ge mig ett stipendium så att jag kan göra ett forskningsprojekt kring varuhandelns historia under 250 åren – ett projekt som jag ska återkomma till i min presentation. Jag har inte träffat så många Söderbergare i min karriär, men lite lustigt är det att min far, som för övrigt är uppvuxen här strax över gatan, faktiskt inledde sin yrkeskarriär på Söderberg & Haaks traktorverkstad nere i Marievik. Han blev inte kvar där så länge, utan han fortsatte till andra svenska storföretag. Men det finns väl någon form av poetisk rättvisa i att jag får en liten skärv av hans insatser, tänker jag. Eller tvärtom: hans insatser utgör en liten del av det som jag får.

Jag tycker också att det är väldigt roligt att ni vill uppmärksamma den historiska forskningen. Det är jättekul. Man blir ju väldigt ödmjuk – det här första gången, kanske enda gången, jag får ett pris för min forskning. Man blir även väldigt ödmjuk när man har sett vilka som är tidigare pristagare. En av dem, Sven Gerentz, som fick priset 1997, är faktiskt en som också höll på med varuhandelns historia. Honom träffade vi en gång för länge sedan, när vi började handelsforskningen i Uppsala. Jag är också ödmjuk, måste jag säga, inför att det finns jättemånga andra duktiga forskare, dels inom historiska disciplinerna, men även andra nuvarande, som inte har fått priset. Ja, det är en stor ära att få det här priset.

Jag hade först lite svårt att inse att jag verkligen hade nått upp till den nivå då det är dags att få ett pris, men jag tänker så här för min egen del: det är en jättebra uppmuntran att fortsätta utforska varuhandelns historia på olika sätt, och det lovar jag att jag ska göra.

Klas han fick som sagt infallet att börja med varuhandeln och handelns historia på en promenad i sitt Stockholm. Själv fick jag det i princip som ett bra förslag från Klas. Jag vet inte om ni vet det, men Klas var min handledare i Uppsala på Ekonomisk historia. Han handledde min avhandling som handlade om lanthandel i Jämtland på sent 1800-tal. Vi hade då ett projekt som skulle handla om konsumtion och produktion under svensk industrialisering, men av någon outgrundlig anledning så började det allt mer och mer handla om handel och marknadsföring och varuhandel. Och några av oss har fortsatt på den vägen ett tag. Det har varit roligt och det är stimulerande och det finns mycket fortfarande att göra. Men åter igen: stort tack till både prisjurnyn och familjen Söderberg och alla ni andra! Ska du säga något tungt nu, Klas?

Klas Nyberg:

Jag ska tacka för dina inpass och jag tycker att din replik fångar två väsentliga aspekter. Dels, som feedback till er, så skulle jag vilja säga att långsiktigheten illustrerar vilken betydelse de externa stiftelserna har för det långsiktiga kunskapsutbytet på universiteten. Den forskning som vi har kunnat bedriva, som Fredrik nämner, började med ett forskningsprogram som hette Konsumtion och industrialisering i Sverige under 1800-talet. Det kom som en följd av en stor internationell debatt som ville förändra tyngdpunkten i de teoretiska ansatserna om orsakssammanhangen bakom samhällets ekonomiska tillväxt, industrialisering och välstånd. När vi började med det här programmet i mitten på 1990-talet – och det håller nästan på än, tack vare externa bidrag – så var det just på det sättet att vi växlade över, som Fredrik säger, från att ha tittat på konsumtionens roll i samhällsutvecklingen till handelns roll. Och det gjorde vi därför att det visade sig vara så betydelsefullt, det var så viktigt och det var så nytt.

Till skillnad från vad som betonas i många teoretiska ansatser – både äldre utvecklingsteorier som satte fabriker och tekniken i centrum för omvandlingen från slutet av 1800-talet och teorier som betraktade konsumtionen som drivkraft i samhällsekonomin, som till exempel våra kollegor i nationalekonomin fortfarande i allt väsentligt utgår från i sina grundläggande teoretiska antaganden – så fann vi i vår empiriska forskning att handeln och distributionssektorn fungerande på ett annat sätt än vad man tänkte sig inom den ekonomiska teorin och den empiriska forskningen som då var känd. Den visade sig nämligen ha en annan dynamisk funktion. Den var inte bara en samordnare i ekonomin, utan handlarna var aktiva; det var de som fattade besluten, som drev fram processen, och det var en väldigt viktig observation. Det var faktiskt inte helt lätt att vrida ett stort vetenskapligt forskningsprogram mot en annan tyngdpunkt på ett så genomgripande sätt. Men det är typiskt för de historiska vetenskaperna, skulle jag vilja säga, att empiri och faktainsamling och teoretiska utgångspunkter sker i ett samspel.

Jag tänkte att jag skulle berätta lite om det i min föreläsning, men först undrar jag om du vill komma in mer och säga någonting om den här typen av långsiktighet i den handelshistoriska forskningen, Fredrik?

Fredrik Sandgren:

Nej, jag håller med.

Klas Nyberg:

Då går jag över till min föredragning om vad jag har sysslat med och vad handelsledet har för betydelse i den ekonomiska utvecklingen. Dels idag, dels historiskt.

Jag sysslar alltså med den moderna ekonomin idag, men bygger, som Dag sade, huvudsakligen på historisk forskning. Jag kommer visa i framställningen att de här två sakerna är relaterade. Den betydelse som vi faktiskt har bevisat att distributionsledet hade på 1800-talet kan man också se idag, framför allt i den globaliserade modeindustrin, som jag arbetar med, där de stora varumärkeshandlarna dominerar på ett sätt som få kunde föreställa sig bara för några decennier sedan. H & M, Zara, Marks & Spencer är stora varumärkeskedjor som har lika stora siffror som de stora exportföretagen inom metallsektorn och skogsindustrin om man tittar på årsboksluten. Och det är ganska fantastiskt att det är handeln som driver fram den utvecklingen också idag. Men det här hör samman med konsumtionens förändring under historien och den tyngdpunkten har man kommit att lägga i den vetenskapliga forskningen. Då talar vi om ett par decenniers forskningsansatser; samhällsvetenskap i historisk forskning och betydelsen av konsumtionen, alltså dess roll som pådrivare i ekonomin. Det är en djup kunskapsteoretisk förskjutning, kan man säga, inom samhällsvetenskaperna. Och den har fått stora implikationer för hur vi betraktar det moderna samhällets uppkomst (med modern menar vi historiker slutet på 1700-talet och framåt, vilket är den moderna tidens inledning).

Vi forskar med en teoretisk ansats där ekonomihistorikern Jan de Vries begrepp "flitens revolution" är centralt; ansatsen försöker ge en förklaring till vad konsumtionen har betytt och varför den uppstår. Nu hör ni alltså att vi ekonomihistoriker jobbar både med partikulära detaljstudier i arkivet – som det hela började med – och med privilegiet att få formulera oss i de stora linjerna. Och när vi säger att konsumtionen är drivkraften i utvecklingen, då menar vi inte att det är något som går att bevisa, utan det är en teoretisk ansats som man tror har betydelse och som vi testar på olika sätt med undersökningar. Och så kommer någon och säger "det där stämmer inte, konsumtionen var inte hönan, den var ägget, den var resultatet av något annat". Kan vi då inte argumentera för vår sak, så faller den teorin i glömska.

Min forskning handlar om hur handeln knöt samman en växande efterfrågan med det ett växande utbud av industrivaror. Jag menar att de grep in på olika sätt i avgörande faser under de här åren på ett sätt som fungerade dynamiskt. Det här blir speciellt intressant mot den bakgrundsfaktorn att det vi kallar den moderna ekonomiska tillväxten börjar vid ungefär samma tid, alltså kring sekelskiftet 1800, och då talar vi om Europa, Västeuropa och kanske om Nordamerika, där vi får en ekonomisk tillväxt som är ihållande. Och det hänger ihop med inledningen av det man kallar för den demografiska transitionen, som ni läste om i skolan tror jag.

Men vad vi historiker har kunnat visa, det är att de här konsumtionsdynamiska processerna börjar redan under medeltiden som någon slags embryon och det var de internationella storköpmän, grosshandlare, som var nyckelpersonerna. De har länge intresserat oss ekonomihistoriker som sysslar just med långsiktig ekonomisk utveckling och deras länk fram till den industriella revolutionen och tillväxt. Det är inte självklart att en sådan länk finns. Många historiker, till exempel Stefan Carlén, har menat att samhällets institutioner, som de var bidragande till att skapa, kunde ge destruktiva sätt för ekonomin att fungera. De kunde utforma institutioner som gynnade dem själva när de var starka och vi använder bland annat Stefans resultat i en bok om grosshandels societeten, som vi just har publicerat, där vi visar hur det gick till under frihetstidens mest aktiva del. Men i totalbilden av grosshandels societetens verksamhet, så var grosshandlarna en perifer företeelse; bilden har varit att spekulationsinriktade, stora grosshandlare fick en enastående ställning i svensk ekonomi tack vare deras positioner i Hattpartiet. Men på lång sikt så fungerade grosshandeln inte på det sättet. Grosshandlarna ville egentligen inte vara med i politiken, de gick bara in när deras egna intressen inte var tillgodosedda och de skapade infrastrukturer som underlättade för näringslivet att fungera. Men grosshandeln i äldre tid, mellan medeltiden och mitten på 1800-talet, har mängder av funktioner som sedan banker och andra typer av specialiserade marknader har kommit att få. Till exempel kanaliseras hela kreditväsendet via grosshandlarna och det är också de som har överblicken över interregionalt ekonomisk utbyte före modern tid. Det är de som knyter samman kontinenterna i olika delar av världen och ser till att metallöverskotten i ena delen av världen sprids till hela ekonomin och att textilöverskotten i en annan del sprids till en bredare ekonomi, och av skäl som man fortfarande inte riktigt känner till, så var det i Västeuropa som den här processen växte fram allra starkast. Varför det är så är en ständig debatt mellan ekonomihistoriker.

Den internationella handelns aktörer – de stora handelshusen, skeppsbroadeln i Stockholm – kombinerade en överblick av vad som efterfrågades på en marknad och vad som fanns i det internationella varuutbudet, priser, varor och transporter på olika nivåer. Och samtidigt var handeln uppbyggd kring grosshandlarnas personliga nätverk, deras handelskontakter. Vi ser här (på bild som visas under föredraget) John Jennings, en av de här verkliga spekulörerna, när han träffar sina släktingar i Genève och visar upp dem för betraktaren och de visar upp

Klas Nyberg.

sin fantastiska lyx. Det visar järnbrukens stora betydelse i den svenska kontexten. Den enda anledningen till att de var här i Sverige överhuvudtaget var ju kopparen och järnet. Sverige var världsledande på 1600-talet när det gäller att exportera koppar. Svensk koppar dominerade världen – det kan man inte tro. På 1700-talet var det stångjärnet som hade samma betydelse. Tack vare det så spred den här gruppen väldigt många impulser in i det svenska samhället, och det är framför allt det som jag har studerat. De var involverade på olika sätt i samhället, inte minst näringspolitiskt, och de förde också in olika principiellt viktiga saker, framför allt en decentraliserad hemindustri som dominerade Europa. Hantverksmässig massproduktion av textilier, av standardiserad karaktär, kom igång redan på medeltiden. De såg också till att det uppstod en sidenindustri i Västeuropa och i Sverige, och därför spärrade alla länder sina konkurrenter med en skyddstullslagstiftning och byggde det som sedan blev svensk textilindustri. Och det är dess förhistoria, manufakturerna, som jag har studerat ganska mycket i min forskning.

Forskningen har teoretiserat de här gruppernas betydelse internationellt med hjälp av olika begrepp. Ett särskilt viktigt begrepp var den så kallade protoindustrialisering som togs fram på 70-talet, där en forskargrupp i Tyskland ledde fram idén att det var de stora köpmännen som hade skapat den industriella revolutionen genom att bygga upp förlagssystem på landsbygden, och ur de systemen utvecklades sedan fabrikkssystemet. De här köpmännen hade samtidigt kontroll över marknaden, så de skapade också marknadsföringen och distributionen av tyger på ett principiellt nytt sätt. Det är en lång process från slutet av medeltiden ända fram till början av 1800-talet, och det här var fantastiskt tyckte den social- och samhällsvetenskapliga forskningen på 1970-talet. Arméer av forskare gick ut och detaljstuderade förlagsindustrin. Det kan vara intressant att känna till, för det hade faktiskt en väldigt stor betydelse, trots att det visade sig att den här ansatsen inte stämde. Ibland blev det en industrialisering ur protoindustrierna, men lika ofta gick de tillbaka. Varför gick de tillbaka? Jo, på grund av samhällets institutioner. De institutionella hindren gjorde att näringslivet inte kunde utvecklas. Det var först med nedmonteringen av skräväsandet, den absoluta kungamakten och de godtyckliga tullarna som lokala furstar satte upp som tillväxten kunde sätta igång på samma sätt som den gjorde i England och Holland, där sådana hinder försvann mycket tidigare. England och Holland var alltså de länder som först utvecklade ekonomisk tillväxt och fabrikkssystemet, och sedan spreds det till resten av världen. I alla fall enligt vissa forskare. Andra ifrågasätter detta – och så är det inom forskningen.

När det gäller Norden så hade man länge en tro att det var exporten av säd, smör och skog – de stora exportvarorna – som satte igång industrialiseringen. Men problemet var att man inte förstod hur exportinkomsterna spreds i samhällsekono-

min. Grosshandeln satte igång den exportledda delen av den så kallade industriella revolutionen under den här tiden. Men varför uppstod det multiplikatoreffekter, så att vinsterna blev en självgående process och ledde till ekonomisk utveckling och ekonomisk tillväxt? Det föreföll vara ett olöst problem och det gjorde att man började titta bakåt i historien för att se vad det var för förändringar som kunde förklara detta. Och då fann man att det skedde en utveckling av hemmamarknaden och att också andra handlare än de stora grossisterna var inblandade. Det var gårdfarihandlare och var detaljhandlare i städerna och så småningom även på landsbygden. Och då blev dessa handlare blev intressanta på ett nytt sätt. Det var alltså inte ett vakuum, ett händelseöst icketillstånd, som rådde före exportindustrialiseringen.

När det gäller handeln så har många forskare visat att det här gäller för hemmamarknaderna i hela Europa. Den konsumtionshistoriska forskningen som uppstod efter ansatsen om protoindustrialisering, uppstod delvis därför att man detaljstuderade så mycket när man fann att protoindustrialiseringen inte stämde. Då blev det istället så att man fann att det hände väldigt mycket på marknaden. Det var en omfattande konsumtion. Det fanns mängder av gårdfarihandlare. De var uppknutna till detaljhandlare i städerna, i nätverk som i sin tur var sammanbundna, ibland av grosshandlare, ibland inte, och man behövde en ny teori om varför hemmamarknaden var så aktiv. Då kommer ekonomihistorikern Jan de Vries ansats om flitens revolution, som betonar efterfrågans roll. Det var därför det fanns så många handlare. Handlarna skapade inte efterfrågan, men de reagerade på den, de styrde den. Och grosshandlarna blev alltmer grosshandlare i ordets moderna mening; de sysslade alltså inte med allting som de gjorde innan.

Flitens revolution är en teori om att människor redan på 1600-talet, framför allt i Holland och England, började arbeta mer än tidigare för att kunna köpa nya varor. Trots att livsmedel blev dyrare, och svarade för mer än hälften av den stora majoritetens inkomster, så ökade konsumtionen. Och flitens revolution utgår från att alla i hushållen arbetade mer, såväl kvinnor som barn. Professor Maria Ågren har ett stort projekt om hushållens arbete i Uppsala. Det projektet kommer att fånga om teorin om flitens revolution verkligen stämmer, för man detaljstuderar hur just de här processerna gick till, som är grundantagandena i teorin. Men jag testar den inte, jag utgår från att den stämmer och tittar på vad handlarna gjorde. I Sverige har man funnit i den agrarhistoriska forskningen att det skedde en konsumtionsdynamisk utveckling i början av 1800-talet, när bönderna fick inkomster och jordbruksproletariatet stöttes ut och började jobba – då fick de penningincomster, även om de var små. Denna konsumtionspotential ledde så småningom till en kraftig tillväxt av i första hand textilindustrin och konfektionsindustrin, och detta helt enkelt därför att den var först.

Mitt vetenskapliga bidrag är hur Sverige och Norden integrerades i den västeuropeiska internationella industrialiseringsprocessen. Jag och mina forskargrupper har undersökt olika detaljer. Vi ekonomihistoriker undersöker detaljer, men vi jobbar med synteser. Och vi ser att handlarna initierar och koordinerar flera centrala aktiviteter. En sådan är kunskap om standardiserade varor; de förs in till Sverige via migranter. En annan detalj är en ny syn på kreditgivning; kreditsystemet förlamade hela försäljningsledet fram till andra hälften av 1800-talet på grund av ett fenomen som vi kallar likviditetsspänning. Jag har behandlat de här sakerna i två ganska aktuella böcker. Den ena antologin heter *Till Salu* och är utgiven på Stads- och kommunhistoriska institutet. Den sammanfattar just sådan forskning som Fredrik och många andra forskare har bedrivit under lång tid, och knyter den samman och försöker skapa synteser av det slaget som jag just nu uttrycker. Den andra boken handlar om produkterna, modet, om innovationerna. Dolda innovationer kallar vi det när efterfrågan och tekniken samspekar. Och det alltså inte fabrikenas genombrott, det handlar om massproduktioner; det är handlarna som startar fabriker i samspel med efterfrågan. Vi kan bevisa att de mest framgångsrika textilfabrikerna inledningsvis drevs av handlare, vilka sedan drog sig tillbaka. Grosshandlarna var alltså viktiga, men "grosshandlare" är nästan fel ord när det gäller de här personernas mångsyssleri. De var grosshandlare, men de var också detaljhandlare och massor av andra saker, och det är början av 1800-talet jag talar om. Deras nätverk – personliga, finansiella, religiösa, släktmässiga – spelar en viktig roll. Och det är inte bara bulkvaror som de fraktar fram och tillbaka över haven.

Till exempel har vi undersökt skeppsbroadeln och vi har samlat resultaten i två volymer. Den ena boken heter *Kopparkungen*, och den handlar om en av de ledande handlarna under den gustavianska tiden som exponent för en moderniseringsprocess. Den andra, som jag nämnde tidigare, handlar om grosshandels societeten. Det låter kanske som en väldigt tråkig uppdragshistorik, men det är det inte – om jag nu själv ska recensera den. Det är nämligen så att de här personerna hade en stor betydelse i det svenska samhället på mängder av sätt, som jag kan berätta mer om, om ni är intresserade av det.

Det är alltså konsumtionsrevolutionens rötter som jag framför allt har fördjupat mig i när det gäller mina stora primärarbeten som jag inledde när jag gick den där trappan upp till Stockholms Stadsarkiv. Jag rekommenderar er verkligen att besöka detta arkiv, för där ligger primärmaterialet till den ekonomiska och sociala historien. Och det är bättre att gå till arkiven än att fördjupa sig i ekonomiska teorier. Men helst ska de samspeka, tycker jag. Vi finner ju att skeppsbroadeln, och dess motsvarigheter i Göteborg, fyller den funktion som den internationella forskningen har visat att handel och handlare har. Jag detaljstuderade under nästan ett decennium förändringarna i ylleindustrin i Stockholm och i Sverige. Mycket

av mina idéer kommer från forskning där jag bevisar att de ledande fabrikena drevs av handlare. De som drevs under skråmässiga förhållanden, eller de som gick under eller inte lönade sig, drevs av dem som hade rötterna i producentledet. Det handlade om skråutbildade människor som värnade om väldigt hög kvalitet i sig, men som inte kunde tänka ekonomiskt. De höll fast vid det mest fantastiska, ungefär som i den franska sidenindustrin; de vägrade pruta på kvaliteterna även om det inte gick att sälja sidenet. Engelsmännen, däremot, sa ”Titta, där har vi en stor medelklass!” och så sänkte de kvaliteten och sålde enorma mängder textilier, både i England och Europa och i det spirande Amerika, och de blev väldigt rika.

Och det är dessa kommersiella förhållanden som jag har fokuserat på. Det är alltså egentligen inte en historia om textilindustrin, utan om handeln och hur handlare sticker ut. Och när jag läser den internationella litteraturen om motsvarande förlopp, så finner jag att det är ett tema som även andra forskare har tagit upp. Det finns parallella utvecklingar i de stora ekonomierna, till exempel i England, i form av Yorkshireområdets framväxt som är 500 gånger så omfattande som lilla Sverige.

Numera intresserar jag mig av att överföra de här iakttagelserna till den moderna, globaliserade ekonomin, mot bakgrund av det vi kallar *Branded Garment Retailers*, som svarar för en enorm omfattning av det ekonomiska utbytet, samtidigt som de kontrollerar hela processen från Västeuropa. Varför är den här kategorin av företag drivande i utvecklingen? Vi på modevetenskap tror att det är omvandlingen till massmodet som är nyckeln. Därför har vi startat ett internationellt, komparativt forskningsprogram med fyra olika specialiserade miljöer. Tack så mycket!

Björn Axelsson:

Tack, Klas. Tanken är att vi går direkt vidare till Fredriks föredrag.

Fredrik Sandgren:

Klas forskar om handelns roll i den allmänna ekonomiska utvecklingen, alltså om betydelsen av varuhandeln, medan jag har försökt ägna mig mer åt handeln som sektor eller bransch. Det som jag tänkte prata om, och jag tar tillfället i akt nu när man har ett sådant illustert sällskap framför sig, är att testa det som jag ska jobba med under de närmaste åren. Och det är en övergripande historik över den svenska varuhandeln. Jag har en liten baktanke också – om upplägget funkar, tror jag att man även skulle kunna göra någon form av internationell komparation som faktiskt saknas nuförtiden. Det finns i alla händelser väldigt få övergripande historiker för enskilda nationer över handeln, varuhandeln. Det finns en hel del skrivet om framför allt detaljhandeln, retailing, men då glömmer man en icke oväsentlig del av varuhandeln. Så det tänkte jag testa. Jag får erkänna att det här är finansierat av Torsten Söderbergs Stiftelse.

Jag vill försöka skapa någon form av modell för strukturell förändring inom varuhandeln. Då har jag tagit avstamp kring mitten av 1700-talet, men egentligen handlar det kanske om 1800-talet och framåt. Ett nyckelbegrepp är innovation; alltså teknologisk och organisatorisk innovation, förnyelse och institutioner. Ni som har läst ekonomisk historia känner ju igen det – till förbannelse kanske. Och det är inspirerat av det som Lennart Schön, professor i Lund, har jobbat med de senaste 40 åren tillsammans med andra. Det här tänkte jag testa på varuhandeln som sektor.

Ja, vad vinner man då på det här? Man får åtminstone någon form av strukturerad historik som i bästa fall gör att vi förstår eller åtminstone kan se den förändringar på ett bättre sätt. Man kan liksom tänka på det på ett annat sätt. Jag vet inte om man förklarar förändring så mycket bättre – jag ska återkomma till det – men det är ändå någon form av idé om att man också kan hitta bättre fokus på vad det är som orsakar förändring. Dessutom är det en ganska enkel uppställning, som i bästa fall också kan göra det enklare att göra en internationell jämförelse över tid och då också mellan olika länder. Det har ju varit ett uppsving kring detta under de senaste 25–30 åren som har gjort att det har blivit mer sådan forskning, men det finns ju fortfarande en hel del att göra, inte minst kring det som Klas lyfte fram: detaljerade partikulära studier av enskilda företag, av enskilda händelser, innovationer och så vidare.

Men finns det inte redan bra modeller? Jag ska inte gå in på det. När jag har letat kring den historiska förändringen av varuhandeln, så tycker jag å ena sidan att traditionella modeller, som *the wheel of retailing* och Hollanders dragspelsprincip, kanske har varit lite för smala på olika sätt. De har till exempel tittat på uppkomsten av kedjeföretagen och sådant. De blir lite partikulära på det sättet. Å andra sidan har vi breda modeller, som Kotlers modeller, där i princip allting påverkar allting. Okej, intuitivt så är det väl vettigt att man ska bolla med det mesta, men

det kan bli svårt att göra en historisk betraktelse utifrån det. Jag tror att det är bättre att ha några enkla sorteringsprinciper.

Jag tycker att Hugo Kylebäck, som tyvärr aldrig fick det här priset, och nu är det för sent, var rätt nära det jag vill göra. Man kan tycka mycket om hans historik över svensk varuhandel, för han laborerade dels med det som faktiskt ingår i det som jag pratar om, det Damenska omvandlingstrycket, utvecklingsblock och så vidare, dels använder han John Kenneth Galbraith *countervailing power*

Fredrik Sandgren.

som ligger nära institutionsbegreppet. Men jag tycker att det är konstigt att han aldrig riktigt drog in det mera lundensiska strukturanalytiska perspektivet, som Schön redan hade arbetat med i åtminstone 20 år när Kylebäck började. Så han kunde redan ha kört det här en gång, men det gjorde han inte, så nu försöker jag köra det här med innovationer och institutioner.

Jag har också försökt att läsa in mig på tjänstesektorer generellt, för det är ju en skillnad mellan hur tjänsteföretag funkar jämfört med varuproducerande företag. Även där saknas det, tycker jag, tydliga och bra teorier för varuhandeln. Jag tycker att det finns ofta en tendens att tjänsteteorier fokuserar på enskilda företag snarare än på hela sektorer och då har man tappat den systemiska förståelsen. Sedan finns det – och jag förstår varför – en tendens att fokusera på detaljhandeln och detaljhandelns företag. Det är ju inte så konstigt för de är viktiga och inte minst under 1900-talet så har de ju integrerat sig bakåt och horisontellt också, så att de inkluderar partihandelsfunktioner i väldigt stor utsträckning. Men om man vill skriva om systemet varuhandel, ja, då måste man ändå försöka konceptualisera eller ta in partihandelns aktörer, grosshandeln, och försöka behandla det på ett jämlikt sätt, som en viktig del och se vad som händer där. Där tycker jag att det finns en hel del att göra på svensk botten. Alltså, vi vet rätt mycket om enskilda varuhandelsföretag, men vi vet betydligt mindre om grossistföretagens omvandling under längre tid. Det finns naturligtvis en hel del som Klas har gjort, men 1900-talet kan man göra mer på. Och jag tycker att man ska försöka att tydligt konceptualisera specialisering, horisontal och vertikal integration.

Sedan kan man fundera om man verkligen behöver en speciell teori eller modell för varuhandeln. Nja, helst inte, för man skulle ju vilja ha en modell som förklarar sektoriell förändring generellt. På så sätt så kanske jag är lite ute i ogjort väder,

men... om man ändå ska försöka diskutera varuhandelns förändring över tid, ja, då måste man också konceptualisera den modellen så att den passar varuhandeln. I det här fallet så blir frågorna vad en innovation är för någonting inom varuhandeln och vad är det för institutioner som man ska titta på i innovationsprocesser.

Det som jag utgått ifrån är strukturanalysen i Lennart Schöns, med fleras, tapping. Jag ska inte gå in i den i detalj, men jag kan gärna göra det i efterhand om ni undrar något. Han har skrivit om svensk ekonomisk historia, där han använder begreppen innovationer, institutioner och även investeringar, för att kunna se förändringen över tid. Det där är rätt mycket baserat på förändringar inom produktionen och de producerande företagen. Och om man läser Schön ser man att varuhandeln får en ganska liten roll överhuvudtaget och det är ju inte så konstigt, för den ekonomiska historien var ju länge en historia om industrialiseringen och de industriella företagen. Men som Klas väldigt tydligt visar fångar inte industrialiseringen hela sanningen om ekonomisk omvandling över tid. Och ett fokus på teknologi som energi och kommunikationer är ju inte direkt relevant för varuhandeln.

Vad finns det för utmaningar i relation till varuhandeln? En sak är väl att innovation i väldigt stor utsträckning har präglats av organisatorisk förnyelse snarare än teknologisk förnyelse. Vi kan tycka vad vi vill om det, men det är ju sällan som varuhandelsföretag tar fram nya teknologiska lösningar. Men det håller på att ändras; som Klas sa så är ju det nya nu att de stora detaljhandelsföretagen i mycket större utsträckning börjar påverka produktionsprocesserna på ett sätt som de inte har gjort tidigare, och det är väldigt intressant. Det ger ju nya förutsättningar, tycker jag, för just varuhandeln.

Tidigare har det ofta varit så att de teknologier som kommer fram kommer från producerande företag. Nya varor blir naturligtvis föremål för handel och handelns aktörer stimulerar omsättningen av de nya varorna genom att ta in dem och genom att ha kunskaper om dem för att kunna sälja dem. Men själva branschen i sig påverkas i mindre utsträckning av de nya teknologierna. Det som däremot är tydligt är att varuhandelns möjligheter har påverkats av de stora tekniska systemen där de ställs om. Till exempel finns det helt nya möjligheter att bedriva massdistribution när vi har järnvägar och telegraf och när transportkostnaderna blir lägre. Och det blir helt nya möjligheter när vi har ett vägnät och ett ekonomiskt system som är uppbyggt på biltrafik; fordonstrafiken från 1950- och 60-talet i Sverige ger helt nya förutsättningar för varuhandeln. På så sätt så blir det en tydlig påverkan av den teknologiska förändringen.

Hur kan man då konceptualisera det här? Jag har börjat skriva på någon form av historik, och då tänker jag "Vad är innovation?". Ja, det är det som man brukar kalla för formatet. Alltså, butiken, den fasta butiken på 1800-talet är ju någon

form av innovation. Självbetjäningen är en annan form av innovation. Det mer storskaliga företaget är en vertikal integration – det är också någon form av innovation. På så sätt så kan man försöka ringa in vad som är karakteristiskt för olika perioder. Institutioner i det här fallet handlar naturligtvis om lagstiftningen, som påverkar handeln indirekt eller direkt – jag ska återkomma till det strax. Men det som jag också vill försöka få in i det som man kan kalla för kvasiinformella regler, så kallade praktiker. Exempelvis är förhandlingarna mellan Svenska Handel och Handelsanställda en central del för vilka förutsättningar som gäller för varuhandeln. Branschorganisationernas roll för omvandlingen över tid har varit ett intresse hos mig. Jag ser det också just det här i det institutionella, att där passar det in. Det är en del av den institutionella förändringen.

I relation till Schön så försvinner investeringar, i varje fall i början. Man skulle behöva ta fram mer data kring dem, men det har jag inte gjort hittills. Marknaden runt omkring är naturligtvis också viktig som kausala faktor som påverkar utvecklingen. Men i det här sättet att försöka formulera någon form av historik, så är den inte i centrum för att strukturera berättelsen. Tanken är att ha fokus på institutioner och spridning av innovationer. Men det som också är väldigt intressant i de flesta branscher är att det nya och det gamla existerar samtidigt. Bara för att vi idag har e-handel, så har inte marknader för torghandeln försvunnit. Den finns fortfarande. Den är inte lika viktig naturligtvis, men den finns där. Så vi har ju idag någon form av lager på lager av gamla innovationer som utgör dagens system. Men i min framställning försöker jag ändå fokusera på vad som är nytt och typiskt för olika perioder.

En otroligt preliminär periodisering som jag jobbar med är någon form av förindustriell varuhandel och då är år 1750 en approximativ början. Som Klas också noterar så händer det ju faktiskt saker innan 1750. Men här någonstans kan vi väl säga att någon form av förindustriell varuhandel är etablerad med stadshandel, handelsgårdar, en och annan enstaka butik, hantverksbutiker. Vi har visserligen en förbjuden lanthandel i Sverige, men det fanns en mängd undantag.

Sedan har jag tänkt mig att en period skulle kunna omfatta när varuhandel för industriell ekonomi uppstår – det som vi normalt ser som modern varuhandel. De flesta av det som vi känner igen idag av varuhandel uppstår under den här perioden, som butiker, större kedjeföretag och aktiebolag. Vi har ju också en näringsfrihetslagstiftning under den här perioden som skapar helt nya förutsättningar.

Åren 1940–1960 kan man se som en period med storskalig varuhandel, eller som möjligtvis de revolutionära åren, då en ny våg av innovationer framträder: självbetjäningen, nya typer av lagerlokaler, enplanslager, djupfrysningen, Tetrapak – alltså mer av konsumentförpackade varor. Och KF och ICA börjar etableras som mer integrerade företag. Det händer väldigt mycket här.

Åren 1960–1990 skulle man kunna kalla för varuhandel för ett bilburet konsumtionssamhälle, som omfattar massmarknad, externa varuhus och stormarknader. Allt är mer anpassat till den nya typen av transportteknologier.

Den sista perioden skulle kunna ses som varuhandel för en datoriserad, global ekonomi, med en ökande datorisering av grosshandel, logistik och ekonomi, som påverkar hur handeln bedrivs.

Jag kan naturligtvis gå in på mycket mer detaljer kring allt detta, men i alla fall är detta mina tankar kring hur man skulle kunna skriva en svensk ekonomisk historia över varuhandeln utifrån innovationer och institutioner – en historia som i bästa fall skulle kunna användas för komparation. Tack!

Björn Axelsson:

Ja, då har vi kommit till frågestunden. Nu finns det alltså möjligheter att ställa frågor.

Carin Holmqvist:

Carin Holmqvist, Handelshögskolan i Stockholm. Jag tyckte att det där sista om innovationer var intressant. Jag håller ju på med entreprenörskap själv. Hur skiljer du mellan vad man driver från handeln själv, vad som drivs från de här institutionerna och vad som drivs av utifrån kommande innovationer?

Fredrik Sandgren:

Jättebra fråga. Jag har inte konceptualiserat det på det sättet, men det jag försöker göra en poäng av – tror jag i varje fall – är att varuhandelns företag i väldigt stor utsträckning har förnyat sig själva genom den organisatoriska förnyelsen. Och då har man naturligtvis använt ny teknologi. Men man har ändå i mindre utsträckning själv initierat den teknologiska förnyelsen. Det finns mycket mer som man skulle kunna göra kring detta, det är en mycket bra poäng. Jag vill betona att det här verkligen är ”work in progress”. Så jag är definitivt inte färdig med tankarna här.

Carin Holmqvist:

Det finns också olika typer av innovationer. En del omfattar stora, dramatiska och revolutionära händelser, medan annat kan vara de små stegens innovationer. Hur tänker du kring det?

Fredrik Sandgren:

Historia innebär alltid förenklande periodiseringar. När börjar egentligen en innovation och när börjar den bli viktig? Ska man förlägga den till en viss period eller till en annan? Hur ska man då karaktärisera den perioden? Med detta är jag inte alls färdig.

Björn Axelsson
Bra! Då har vi nästa fråga.

Lars-Gunnar Mattsson:

Vad jag tänker på när jag ser den här väldigt intressanta periodiseringen, och jag har ingenting emot den i och för sig, är vad det egentligen är som karakteriserar respektive period? Finns det något övergripande? Är det i så fall innovationsaspekten? Varför heter det ”bilburet konsumtionssamhälle” 1960–1990 och sedan ”global, datoriserad ekonomi”? Det blir ju ett antal bestämmningar av varje period som antagligen har någon gemensam och mera generell bakgrund. Är det detta du söker efter, någonting som man kan ta från 1750 och fram i all framtid också, för att hitta någon form av mer generell förklaring ur vilken dessa periodiseringar kommer som någon sorts exemplifiering på vad som är viktigt?

Björn Axelsson.

Fredrik Sandgren:

Benämningen på perioderna ändrade jag faktiskt i relation till en tidigare presentation bara för någon vecka sedan, så de är inte så där jättegenomtänkta. Men om man går bakom själva benämningarna kan man se att det sker betydande förändringar i de tekniska och organisatoriska lösningarna som finns inom branschen – och naturligtvis i institutionerna. En annan sak är att perioderna blir olika långa, vilket man ur ett historiskt perspektiv kan tycka är problematiskt. Min tanke är att man ska lyfta fram det som är viktigt även om det händer under en kort period. Det enkla exemplet är ju här 1940–1960, med ganska betydande teknologiska och organisatoriska förändringar som påverkar systemet. Läger man därtill ny konkurrenslagstiftning på 1950-talet, så har man ett nytt system på plats på 1960-talet. Det som hände från 1960 och framåt bygger dock på det gamla och vidareutvecklar det på olika sätt, men med nya koncept – till exempel betydligt större inslag av kedjeföretag från 1960 och framåt, det vill säga ökad storskalighet, och ökad samordning inom dagligvaruhandelns företag.

Björn Axelsson:

Det är naturligtvis svårigheter med periodiseringar. Och en vanlig definition av innovationer är att det inte bara handlar om att komma på något nytt; det nya måste spridas också. Men det är naturligtvis oerhört svårt att definiera exakt när spridningen har blivit tillräckligt omfattande för att man skulle vilja kalla det hela för en innovation. Nu har vi en fråga till.

Richard Wahlund:

Richard Wahlund, professor på Handelshögskolan. Det är alltid så att man hoppas kunna lära sig av det förgångna för framtiden. Kanske blir det här en för svår fråga, men det jag funderar över är om du skulle försöka dig på en kort strukturanalys i Schönsk tappning om digitaliseringens betydelse för distribution. Det jag främst tänker på är digitaliserade butiker, som till exempel Tesco.

Fredrik Sandgren:

Jag måste erkänna att jag inte alls är lika inläst på dagens varuhandel som på historien, så sådant där tycker jag är jättesvårt. Det som Schön kanske skulle hävda, och kanske även jag, är väl att e-handel spelar en ganska begränsad roll för varuhandeln totalt sett – trots 20–25 år av digitalisering av butiker. Men framtiden har jag svårt att sia om.

Björn Axelsson:

Vi kommer alla ihåg att det som är ”modernt” börjar på 1700-talet!

Fredrik Sandgren:

Ja, exakt.

Björn Axelsson:

Nästa fråga.

Dag Klackenbergs:

Jo, det här med flitens revolution, Klas, är det så att vi måste lära om? Vi fick lära oss en gång i världen av herr Weber att det var vi protestanter som med hjälp av en ovanifrån kommande moraliskt förpliktigande flit gjorde så att det blev en industriell revolution. Och vi fick lära oss att de som inte var protestanter inte fick någon sådan revolution. Men nu säger du att det var den flit som vi kände inifrån, för att kunna konsumera, som drev utvecklingen framåt. Är det så man ska läsa det?

Klas Nyberg:

Det stämmer bra. Det finns en religiös uppdelning också, eftersom de här samhällena var väldigt djupt religiöst präglade. Stockholm hade ju till exempel 6–8 olika församlingar redan under 1700-talet, efter hand som det blev tillåtet. Alla dessa hade olika syn på konsumtion. Men det här tar fasta på masskonsumtionen hos de breda befolkningsgrupperna, alltså de fattiga som har den verkligt stora betydelsen ekonomiskt sett. De har dock inte har intresserat forskningen lika mycket som de extravaganta intressanta konsumenterna med iögonfallande konsumtion. Det finns ju teorier om det också, *conspicuous consumption*. Jag tycker Jan de Vries teori om flitens revolution är en banbrytande idé, därför att det har funnits mönster i framför allt Västeuropa som man inte har kunnat förklara tidigare; människor gör helt andra saker än man förväntar sig. Och det är inga vackra religiösa ideal som

är drivkraften, utan de vill ha saker. Det vill ha citroner, de vill ha socker. Våldigt många människor i Europa hade förstörda tänder i slutet på 1700-talet på grund av sockret. Det vi historiker kallar relativprisets förändring, att vissa konsumtionsvarors priser sjunker i förhållande till livsmedel, är en måttstock man brukar ha; socker och linne sjunker jättemycket i förhållande till livsmedel och det gör att man kan konsumera mer även om lönerna står stilla. Och det gör människor, de konsumerar jättemycket socker och frukt och de vill ha linne – även om de är alldeles utfattiga hamnarbetare, så går de klädda i fabriksstillverkat linne. Och fabriksstillverkat, det är ju förlagssystemet. Den här teorin utgår från att sådana processer sätter igång motorn i den ekonomiska omvandlingen, därför att det är fortfarande ett olöst problem: varför utvecklas samhället på ett visst sätt i 10 000 år efter att det har blivit fasta bosättningar? Sedan kommer den ekonomiska tillväxten igång kring 1800-talet och skapar det vi nu ser, under en oerhört historiskt kort tid. Varför sätter det igång just då? Flitens revolution är ett försök att besvara den frågan.

Jens Nordfält:

Jens Nordfält, Handelshögskolan i Stockholm. Jag har två frågor faktiskt, en till er var. Först till Fredrik. När du pratar om Schöns modell och institutioner och innovationer, och när du funderar på om man kan göra någonting med handeln, ska du inte ha med marknaden som en tredje lika viktig del? Men du får vila lite på svaret för jag har en fråga till Klas också, om det är okej. För det första tycker jag att det är så uppfriskande med sådana här historiska beskrivningar. Jag uppskattar väldigt mycket det vi fått presenterat här. Jo, jag tänkte på att det är så lätt att man fastnar i sitt eget perspektiv och så utgår man ifrån nuet och ser liksom allting som att nu just är själva centrum. Men så märker man att så kanske det inte är; beroende på var man gör sitt nedslag och var man sätter centrum, så kan det bli på väldigt olika sätt. I min värld funderar jag en del på handelns kopplingar till akademien, som inte alltid är så starka. Kan det vara så att handeln kanske är lite underbeforskad på grund av bristande beskrivningar av handelns historia? Är det som så att handeln faktiskt har varit en central aktör, fast det har det tappats bort under 1900-talet? Eller är det så att handeln alltid har varit vagt beskriven och aldrig har setts som en central del i samhället?

Fredrik Sandgren:

Jo, du har helt rätt. Det är en utmaning att få in någon slags kausalitet, orsaksförklaringar, till vad som händer. När jag skriver om det så tänker jag i varje fall än så länge kring demografisk förändring och ekonomisk förändring generellt, eftersom handeln påverkas av vad som händer i andra sektorer. Så det finns ju med. Ja, jag tar till mig den poängen att man kan försöka conceptualisera marknaden på det sättet som någon slags genomgående begrepp också. Men som sagt, det är liksom lite diffust vad jag håller på med; ska jag förklara det eller är det bara ett sätt att försöka greppa den här utvecklingen över tid? Det är ett val som jag har börjat göra i varje fall. Jag är öppen för nya idéer, nya perspektiv.

Jens Nordfält:

Jag tänker att när det gäller just detaljhandel så borde man inte bara titta inifrån och ut; marknaden måste ju vara just för handel en betydande del.

Fredrik Sandgren:

Visst är det så, visst är det så.

Björn Axelsson:

Och så ska Klas också svara på sin fråga.

Klas Nyberg:

Ja, det är ju också en väldigt fascinerande fråga, för den har ju väldigt många bottnar och många dimensioner. Jag tror att den handlar om hur begreppen ser ut i språket. Det nämndes ju här alldeles inledningsvis att till exempel skogsindustrins har en tydlig identitet. Det handeln gjorde före 1900, det syns ju inte. Det är också väldigt svårt att beforska som historiker, därför det finns nästan inga källor. Om det finns arkiv bevarade efter företaget så är de bokförda som en tändsticksfabrik eller ett skogsbolag, eller vad du vill, men handlare är mycket mer diffust bokförda, om det överhuvudtaget finns något källmaterial. Det är mängder av sådana där saker som påverkar. Framför allt tror jag det som inte syns påverkar. Jag tror däremot inte att det har varit bristande intresse för handel, utan det har funnits ett beskrivande, dokumenterande intresse både nu och senare. Men det kanske inte har fångslat på samma sätt, för teknik och innovationer har dominerat framgångsagan. Handeln har på något sätt bara haft en passiv roll. När vi har forskat om det här så har vi inte följt de källindelningarna och bara tittat på handlare i handelsarkiv, utan vi har tittat på ett annat sätt. Vi har ställt frågor och så har vi hittat svaren i fabriker och i skogsindustrin, i bankerna och i företagets styrelser. De stora grosshandlarna strukturerar hela näringslivet. Det har Lennart Jörberg, som var professor i Lund före Schön i ekonomisk historia, visat i ett väldigt intressant arbete: grosshandeln är väldigt central under de första decennierna av den egentliga industrialiseringen, just genom att grosshandlarna de sitter i företagets styrelser, men sedan drar de sig tillbaka.

Björn Axelsson:

Det låter som en berättelse om handeln som borde bli väl känd. Jag har fyra frågor, men vi tar en fråga per person så att vi hinner med lunchen och förflyttningen till den. Vi börjar med Mats.

Mats Abrahamsson:

Mats Abrahamsson, Linköpings universitet. Jag vill koppla till Dag Klackenbergs fråga om flitens revolution, för den är intressant om man försöker titta framåt – även om Fredrik kanske inte vill det. Flitens revolution kan man förklara när man ser på tigerekonomin framför allt i Asien, att dessa länder strävar efter välstånd.

De är väldigt glada för socker i Indien, medan vi till exempel är lite mätta. Innebär det att om man ska förstå handelns utveckling framöver att man då ska titta på de här länderna och att innovationskraften är större och entreprenörskapet inom handeln är större i dessa länder?

Klas Nyberg:

Ja, det är väl en fråga vi skulle kunna svara på båda två. Den ekonomiska teorin i allmän mening utgår från att alla är alltid omätliga. Kapitalisterna omformade världen på 1700- och 1800-talen, därför att många andra aktörer i ekonomin var begränsade. Skråväsendets aktörer slutade till exempel tillverka när de hade uppnått en viss kvot; de hade en inbyggd broms i sitt produktionssystem. Och bönder slutade ofta att odla när de hade uppnått subsistens. Men kapitalisterna var omätliga, de samlade och utvecklade oavsett om behovstillfredsställelsen gällde eller inte. Så det är olika mekanismer som styr de här processerna och när det gäller själva konsumtionen differentieras ju de. Det viktigaste bidraget med flitens revolution är inte konsumtionens totala omvandling, för den har bedömts ganska kritiskt när det gäller den bok som Jan de Vries gav ut tio år efter att han formulerade den initiala idén. Det mötte bara ett förstrött intresse bland samhällsvetarna. Det han lyckades förklara på ett intressant sätt var hur det kom igång. I den mening som så är flitens revolution inte någonting som förklarar konsumtionens förändring i den globaliserade världen, men allt tyder ju på – såvitt jag vet – att vi efterfrågar andra saker i den utvecklade delen av världen och det tycks vara en oändlig differentieringsprocess. Gå till exempel på Södermalm och studera kaffebutiker eller butiker som bara säljer olivolja, så förstår ni vad jag menar. Man undrar hur någon kan försörja sig på en sådan sak. Men det är alltid fullt i de där butikerna, och det beror på att konsumtionens variation tycks vara oändlig. Tigerekonomierna är naturligtvis jätteviktiga. Det är väldigt synd att man håller tillbaka lönerna hos textilarbetarna, för forskningen visar att om man höjde deras löner så skulle deras ekonomiska utveckling gå snabbare just på grund av att de då skulle konsumera saker – kanske också där de tillverkar. Det är en klassisk metafor att textil- och konfektionsarbetarna i initialfasen inte har råd att konsumera det de tillverkar.

Björn Axelsson:

Fredrik vill också svara.

Fredrik Sandgren:

Åter igen, jag kan inte så där jättemycket om modern varuhandel, men däremot var det en intressant fråga. Det vore intressant att se vad som händer i Indien, just med deras motstånd mot att låta de stora detaljföretagen etablera sig. Ja, var kan man liksom hitta andra organisatoriska institutionella lösningar för att ändå svara på den gigantiska efterfrågan som finns nu i den allt rikare medelklassen? Det är värt att följa upp.

Bertil Thorngren, frågeställare.

Bertil Thorngren:

Bertil Thorngren, Handelshögskolan i Stockholm. Jag har en fråga med anknytning till det, och den handlar om samspelet mellan det globala och det lokala. Har du tänkt titta på kombinationer av teknik som i och för sig är utifrån given internationellt, men som kan komma i olika mix i olika länder, så att utvecklingen i Sverige därför kan vara annorlunda jämfört med en del andra länder?

Fredrik Sandgren:

Jag har ju en idé. Vi har en konferens i Uppsala i höst, där jag ska försöka lura i några forskare kring varuhandeln att man eventuellt skulle kunna göra någonting internationellt med den här typen av conceptualisering. För jag tänker mig att just sådana frågor blir belysta då. När man ändå fokuserar på ett antal innovationer och ser när de inträffat i olika miljöer, eller inte, ja, då får man också en bra grund för att fundera kring varför något sker och varför så mycket sker på vissa platser och inte på andra. I Sverige har vi varit, i varje fall från 40-talet, ganska snabba på att ta till oss och genomföra vissa av de amerikanska innovationerna i större utsträckning än andra länder. Så där låg vi ju i framkant även inom varuhandeln. Men det finns ju inte än så länge problematiserat mer systematiskt, och det är någonting som man skulle kunna göra. Sedan vet jag inte om jag har förmågan att göra det, men det skulle vara intressant. Jag vill gärna organisera någon form av jämförelse på det sättet och då blir ju sådana aspekter naturligtvis intressanta.

Björn Axelsson:

Det blir väldigt spännande. Nu kommer näst sista frågan.

Lars-Gunnar Mattsson:

Lars-Gunnar Mattsson, professor emeritus, Handelshögskolan i Stockholm. Det blir inte så mycket fråga, men jag vill ändå betona att det har funnits väldigt mycket forskning och undervisning i handel. När jag började på Handelshögskolan

år 1955 – ja, det är länge sedan – då fanns inte marknadsföring, utan det fanns distributionsekonomi. Den professor som man då hade var Gerhard Törnqvist. Han skrev ju på 1930-talet en hel del om den utveckling som gäller just storskalig varuhandel och de revolutionära åren. I den fortsättningen finns ju sedan en hel del forskning av företagsekonomer om utvecklingen, till exempel Lars Persson om kunderna i Vällingby. Jag tycker att man inte ska glömma det; man ska inte säga att det inte fanns någon forskning tidigare. Det finns en del som glömmet bort det.

Björn Axelsson:

Det var en kommentar. Och nu kommer äntligen Stefans replik på de angrepp som kom i början.

Stefan Carlén:

Tack! Stefan Carlén, Handelsanställdas förbund. Jag har hämtat mig nu efter detta enorma påhopp. Jag tänkte ge ett kort försvar och sedan komma med ett litet inlägg och sedan har jag en hypotes till förklaring om varför inte Kyhleback fixade Schöns teori. Till att börja med vill jag säga så här: När jag forskade om detta var det institutionsbildningsprocessen som sådan som var den intressanta; att marknader inte är naturtillstånd, de är skapade tillstånd. Det är intressekonflikter som hela tiden kanaliseras och som tvingar fram en institutionsbildning. Jag delar helt synen på rollen som grosshandlarna hade i Sveriges utveckling. Det jag tittade på var ju utifrån en *public choice*-teori. Den är så här: Hur använder man den makt man har för att tillskansa sig pengar och medel? Där var ju Thomas Plomgren, som var ledande i Hattpartiet, en av de största grosshandlarna. Idag skulle vi nog kalla det för att han var en ful fisk, men man ska ändå komma ihåg att på den tiden, på 1700-talet, då var ju allt en marknad. Vi sålde skatteuppbörder, vi sålde domartjänster, vi sålde polisväsendet, vi sålde försvaret. Allt var en marknad. Det var inget konstigt för honom att lägga entreprenad på skatteuppbörd, sitta i Riksbankens styrelse och gynna sig själv. Det ingick liksom i själva konceptet. Institutionsbildningsprocessen är också aktuell om man tittar in i framtiden: vi måste alltid lösa intressekonflikter, oavsett om det är en avtalsrörelse eller vad det än handlar om. Men i det här så har ju också fackföreningar och branschorganisationer också ett ganska stort inflytande i branschutvecklingen. Jag kan ju bara se att det som kan skilja ut Sverige ganska mycket mot andra, det är att vi har försökt vara överens om en del. I andra länder är det ju oerhört hårt vem som får sälja tidningar, vem som får sälja tobak och det är affärstidslagstiftningar och alltihopa, och vi fick ju OB, det tycker jag är bra i jämförelse. Men varje år så är ju parterna i Sverige en del i en institutionsbildningsprocess, vilket jag tycker är ganska viktigt i en historieskrivning. Det sista var då Hugo Kyhleback. Min hypotes är att... den är enkel: han var från Göteborg.

Björn Axelsson:

Vill ni ge någon kort kommentar till det?

Klas Nyberg:

Jag vill bara instämma i vad Stefan säger om den första punkten, och han har gjort en fantastisk detaljstudie av samhällets saltförsörjning och hans avhandling finns nu tillgänglig som e-bok på Stockholms universitets DIVA-system. Jag rekommenderar varmt alla historieintresserade att läsa den, för det är en ovanligt intressant beskrivning grundad på historiska primärstudier; den behandlar hur en väldigt speciell grupp inom grosshandeln tillskansar sig fördelar, precis som Stefan säger, men också hur de undgick att ställas till ansvar.

Dag Klackenbergs:

Bara en sista kommentar. För det första, Stefan, tack för att du värnar vårt samarbete. Och jag är lite rörd över historieämnets betydelse, som det har framkommit den här timmen. Jag säger det också eftersom jag råkar vara ordförande i något som heter *De Svenska Historiedagarna*, som också får stöd från Söderbergarna, och vi har lyckats med något som vi har kämpat för i 15 år, nämligen att göra historia till ett av de fyra kärnämnen i svenska skolsystemet. Och det är det nu, och idag kändes det verkligen rätt. Så det är nu svenska, matematik, engelska och historia som är de fyra kärnämnen i Sverige. Tack!

Björn Axelsson:

Nu viftade Gert Karnberger för möjligheten att få göra ett litet inlägg. Jag har läst någon gång om Clas Ohlsson, som du jobbade för och var chef för i många år, att det var under en resa till USA där man upptäckte fenomenet med postorderhandel och så startade man någonting i Insjön. Så har jag fått det berättat någonstans. Men nu ville du säga någonting annat.

Gert Karnberger:

Jag heter Gert Karnberger och har ett långt förflutet inom ett handelsföretag som heter Clas Ohlson. Jag upplever att många handelsföretag är väldigt starka entreprenörer. Och när jag lyssnar här, och ser på historien, som är så enormt rik, borde man ju ordna någon form av samarbete så att man kan plocka guldkornen ur historien för att gå framåt och för att komma på nya idéer. Där tror jag att det finns väldigt många möjligheter. Tack!

Björn Axelsson:

Jag tror du har två stora supportrar i den frågan längst här framme. Det skulle förvåna mig mycket annars. Och därmed är vi framme vid den sista rungande applåden till årets pristagare!

TORSTEN SÖDERBERGS STIFTELSE

Torsten Söderberg var son till generalkonsuln Olof A. Söderberg och hans hustru Otilia, född Herzog. Torsten, född 1894, var jur. kand., generalkonsul för Rumänien och chef för familjeföretaget Söderberg & Haaks verksamhet i Göteborg. Dessutom var han bland annat ordförande i Göteborgs Köpmansförening samt vice ordförande i Göteborgs Handelskammare och Hamnstyrelse. Han avled 1960.

År 1960 bildades Torsten Söderbergs Stiftelse, med säte i Göteborg. Stiftelsen ger anslag till ”vetenskaplig forskning och vetenskaplig undervisnings- och studieverksamhet företrädesvis inom de ekonomiska, medicinska och rättsvetenskapliga områdena”.

Läs mer:

www.torstensoderbergsstiftelse.se

www.ragnarsoderbergsstiftelse.se

*Torsten och Ragnar Söderbergs Stiftelser och
Svensk Handel har beslutat tilldela*

FREDRIK SANDGREN

**SÖDERBERGSKA
HANDELSPRISET 2013**

*"för arbetet att synliggöra handelns
utveckling genom tiderna. Han har på
ett förtjänstfullt sätt format berättelsen
om handelsnäringarnas betydelse.
Hans ekonomihistoriska perspektiv
på handeln tillför mycket till politik,
ekonomi, teori och praktik."*

